

WEERZIEN MET HET NAARDERMEER

J.G.J. Kuiper

'Naardermeer' revisited.

The 'Naardermeer', a lake and nature conservancy in the centre of the Netherlands has been studied on molluscs by the author in 1944 and 1945 paying special attention to the Sphaeriidae, in particular *Pisidium pseudosphaerium* and the planorbid *Gyraulus riparius*. In september 2000 the area was revisited and re-sampled in order to find out the effects of pollution on the malacofauna. The lake had less algae than before and molluscs were less abundant. New was the occurrence of *Potamopyrgus antipodarum*. *Pisidium henslowianum* [a more fluviatile species] seems to be more abundant than before. *P. pseudosphaerium* still occurs in the lake and finding *P. moitessierianum* was new for the 'Naardermeer'. Analysing the results of the collecting done by a provincial organisation, who have done macrofauna research since 1984, is recommended.

Zestig jaar geleden zond Tera van Benthem Jutting (toen nog niet mevrouw Van der Feen), conservatrice van het Zoölogisch Museum te Amsterdam, mij de in 1923 en 1924 door de zogenaamde Naardermeer-commissie verzamelde *Pisidiums* ter bestudering toe. Daardoor werd ik voor het eerst met de taxonomische problematiek van *Pisidium pseudosphaerium* Favre geconfronteerd. Ik kom daar straks op terug. De uitkomsten publiceerden wij gezamenlijk (Van Benthem Jutting & Kuiper, 1942). In dit verhaal waren ook de vondsten opgenomen van Dr. M.F. Mörzner Bruyns, de latere hoogleraar Natuurbehoud aan de Universiteit van Wageningen. Hij had er voornamelijk in duidelijk omschreven plantengesellschaften mollusken verzameld. Wij kwamen in briefwisseling. Van zijn aanwijzingen heb ik veel opgestoken. Zo ontluikte in mij de wens zelf eens in het meer te gaan verzamelen vooral nadat in 1942 het prachtige door Thijsse ingeleide historisch-botanische werk 'Het Naardermeer' van Van Zinderen Bakker verschenen was.

Van Mr. P.G. van Tienhoven, de toenmalige voorzitter van de Vereniging tot Behoud van Natuurmonumenten, kreeg ik in 1942 een vergunning. Verscheidene malen heb ik in de oorlogsjaren op de fiets dagexcursies vanuit mijn woonplaats Bilthoven gemaakt. In 1944 en 1945 kreeg ik toestemming om in 'Burdet's jachthuisje' te overnachten. Het lag verscholen aan de noordzijde van het meer. De befaamde Zwitserse vogelfotograaf Adolphe Burdet was in 1940 overleden. Het huisje had twee kamers, elk met een houten brits (met een matras die om zo te zeggen geleefd had), een tafel en een stoel. Enig comfort was er naar ik mij herinner niet; geen electra of gas, geen stromend water, geen kookgelegenheid, wel myriaden: dansende niet-stekende muggen, maar ik was de koning te rijk met dit onderdak, dat mij bovendien veel reistijd bespaarde. Getuige de mededeling op bladzijde 32 van het Verkade-album Het Naardermeer (1912) heeft ook Thijsse er ooit gebivakkeerd. De mij door de opzichter De Bruyn van het Kooibos ter beschikking gestelde roeiboort parkeerde ik in een sloot voor het huisje. Dagenlang heb ik in het uitgestrekte stille moerasgebied rondgezworven, zowel naar mollusken als, moet ik bekennen, naar vogels kijkend.

Eén keer heeft het NMV-lid Jan Henrard (1916-1984), biologisch student, mij gezelschap gehouden. Hij was een hartelijke, onderhoudende knaap, levendig geïnteresseerd in mollusken, maar een beetje ongedurig. Langer dan twee dagen heeft hij het in die eenzaamheid niet uitgehouden. Ook zijn vader, de graminoloog Dr. J.T. Henrard (1881-1974), toentertijd voorzitter van de NMV, heeft mij een keer opgezocht, één dag op en neer per trein vanuit zijn woonplaats Oegstgeest. Hij was op grond van mijn verhalen speciaal geïnteresseerd in het

Spookgat, waar de mollusken in dichte bossen groene wieren leefden. De in Basteria (Kuiper, 1975: 70) gepubliceerde foto van Henrard is bij die gelegenheid (op 29 juni 1944) genomen. Wij visten grote bossen op en spoelden die in een emmer met water, waardoor alle mollusken naar de bodem zonken. Henrard nam een hoeveelheid algen mee naar het Rijksherbarium in Leiden en deelde mij later de determinaties mede: *Vaucheria dichotoma* Agard en *Cladophora (Aegagropila) sauteri* (Nees) Kützing. Na het zware ongeluk in 1940, waarbij een groot deel van zijn gezichtsvermogen verloren was gegaan, was dit de eerste keer dat hij weer aan een excursie kon deelnemen. Hij heeft er kennelijk van genoten en schreef later 'Het heeft me echt goed gedaan weer zoo eens ouderwetsch veldwerk mee te maken'.

De '*pseudosphaeriums*' van het Spookgat werden lange tijd taxonomisch mijn stokpaardje. De Zwitserse auteur Jules Favre had deze vorm in de omgeving van Genève gevonden en in 1927 gepubliceerd. Hij dacht dat het een verpauperde moerasvorm van *P. milium* zou zijn en meende overgangsvormen te zien. In Nederland was deze vorm nog niet verzameld. Mijn ervaring in het Naardermeer was, dat *milium* en *pseudosphaerium*, wanneer in elkaars gezelschap levend, conchologisch scherp te scheiden waren. Zelfs jonge individuen kon ik zonder moeite herkennen. Ik heb toen de proef op de som willen nemen door een aantal individuen van *pseudosphaerium* in een biotoop te plaatsen, waarin ik uitsluitend typische *milium* gevonden had. Dat was aan de rand van het Grote Meer, waar de zandige bodem met *Chara* bedekt was. Het water was er glashelder. Ik knutselde met celluloid bakjes die ik zijdelings perforeerde en vlak boven de bodem ophing. Hoe zouden nieuwe generaties *pseudosphaerium* zich hier ontwikkelen? In theorie leek het niet gek, maar in de praktijk deugde deze werkwijze niet. De kleine openingen waren al gauw verstopt door algen, wat de watercirculatie niet bevorderde. En toen ik na enkele weken afwezigheid terugkwam, bleek de hele opstelling door wind en golfslag verwoest te zijn. Het experiment heb ik niet herhaald. Intussen had ik echter al zoveel materiaal verzameld, dat ik naar een statistische oplossing kon gaan zoeken. Van beide vormen mat ik onder de binoculaire prismaloupe de lengte, de hoogte en de diameter van honderden exemplaren van alle leeftijden. Deze gegevens werden tot strooidiagrammen en lijnstatistieken verwerkt. En daaruit blijken duidelijk tweetopigheid in alle leeftijdsklassen en onmiskkenbare strooi-concentraties. Mijn bevindingen publiceerde ik in Basteria (Kuiper, 1947) na er met Favre over gecorrespondeerd te hebben. Hij ging geheel accoord met mijn taxonomische conclusie.

Een analoog taxonomisch probleem is dat van de eveneens in algenbossen van het Spookgat en elders in het meer aangetroffen *Sphaerium corneum* (Linnaeus) forma *nucleus* Studer. Deze *nucleus* werd door mij en veel andere auteurs als een kleine bolle moerasvorm van *corneum* opgevat. Onlangs echter heeft de Münchener malacoloog Gerhard Falkner met sterke argumenten op de soortelijke status van *nucleus* gewezen. Het is nu zaak voortaan in het Naardermeer extra te letten op het voorkomen van zowel *Sphaerium corneum* (bolle vorm) als *S. nucleus*, vooral als zij in elkaars gezelschap leven. Kan men dan zelfs de jongen van beide soorten duidelijk onderscheiden? Als dit laatste het geval is, ligt het bestaan van een voortplantingsbarrière voor de hand. Ook is het zaak de *corneum*-collecties in ons land aan een revisie te onderwerpen.

Een andere bijzonderheid van het Naardermeer is de afwezigheid van de als euryoek geldende ubiquist, *Pisidium casertanum* in zijn bolle moerasvorm. Ook heb ik er indertijd vergeefs naar *P. personatum* uitgekeken, een soort die volgens veel auteurs een voorkeur voor moerassen zou hebben. Dit wijst er eens te meer op, dat het Naardermeer, wat weekdieren betreft, niet alleen faunistisch maar ook ecologisch de aandacht verdient.

Bij mijn onderzoek vond ik op verschillende punten in het Naardermeer nog andere interessante soorten, die dit natuurgebied malacologisch waardevol maken. Zo bleek er de zeldzame planorbide *Gyraulus riparius*, die in ons land slechts één keer verzameld was, namelijk in de omgeving van Utrecht (leg. C. Druyvensteyn, 1921), op vele plaatsen voor te komen, zij het steeds in relatief geringe abundantie, namelijk één op de tweehonderd of meer verzamelde mollusken. In het desbetreffende deel van de Fauna van Nederland (Van Benthem Jutting, 1933) werd de soort nog niet genoemd.

Toen de oorlog voorbij was, verhuisde ik naar Zwitserland en vroegen andere zaken mijn aandacht. Het Naardermeer werd voor mij ver verleden tijd. Maar zo nu en dan las ik in Nederlandse dagbladen verontrustende berichten over watervervuiling en uitdroging in het poldergebied. Ook in het Naardermeer zou daar sprake van zijn. En nog onlangs verscheen er in de NRC (29 juli 2000) een lezenswaardig artikel van zeven kolommen van de hand van Marion de Boo onder de titel 'De sloot is dood'. Daaraan ontleen ik het volgende:

- 'Nederland telt maar liefst 500.000 kilometer aan sloten.'
- 'De meeste moderne sloten zijn morsdood, zo bleek onlangs in Kockengen op een bijeenkomst over natuurvriendelijk slootbeheer van het Centrum voor Landbouw en Milieu (CLM).'
- 'Met 23 vrijwilligers werden 161 kilometer sloot geïnventariseerd.'
- 'De resultaten waren bedroevend. In 40% van de sloten groeide geen enkele waterplant, in nog eens 25% van de sloten was de bedekking 1 tot 25%. Anders gezegd: tweederde van de sloten was vrijwel dood.'

Er staat nog meer wetenswaardigs in dit artikel, waarvan de inhoud ontleend is aan een door het genoemde CLM te Utrecht uitgegeven brochure getiteld 'Schoon Water'.

Ik ben mij gaan afvragen of de verspreidingskaartjes in 'De Nederlandse Zoetwatermollusken' (Gittenberger & Janssen (red.), 1998) intussen niet enigszins verouderd zijn en wat er in dit verband nog over zou zijn van de kwetsbare molluskenfauna van mijn 'Vaucheria-plas'. De gedachte liet mij niet meer los. Ik schreef erover naar Natuurmonumenten en kreeg kort daarna van de opzichter G. Lemmen toestemming om op 13 september 2000 te komen met Rob Moolenbeek het Spookgat te bezoeken.

Ter heroriëntatie ontving ik het interessante rapport 'Monitoring Herstelplan Naardermeer 1992-1997, herstel van het Naardermeer door bundeling van krachten'. Uit dit rijk met statistieken, tabellen en soortenlijsten geïllustreerde rapport, blijkt dat ook het Naardermeer decennia lang te kampen heeft gehad met watervervuiling en uitdroging, met als gevolg een gestage vermindering van de natuurwaarden. Dit heeft tenslotte tot een samenwerkingsverband van vele geïnteresseerde instanties geleid, totaal dertien partijen, waaronder de Provincie Noord-Holland en het Hoogheemraadschap Amstel, Gooi- en Vechtstreek. Het rapport is de neerslag van de eerste vijf jaar samenwerking en bepaalt de gedragslijn voor de toekomst.

Voor mij persoonlijk was het een bijzondere beleving om na 56 jaar afwezigheid, weer op het Naardermeer te zijn. Rob Moolenbeek, uitgerust met schepnet en fototoestel, was rechtstreeks uit zijn nabijgelegen woonplaats Ankeveen overgekomen. Wij vonden elkaar bij de zogenaamde Visserij. Ik herkende de situatie niet direct. Er waren gebouwen bijgekomen of uitgebreid. Het Jachthuisje, de laatste jaren ook wel 'het huisje van Ittersum' genoemd, bleek niet meer te bestaan. Het hout was, zei men, zo vermolmd dat het huisje afgebroken moest worden. Er ligt nu heel prozaïsch een hoge stapel rioolbuisen, wat wel bewijst, dat de romantiek van het vroegere beheer plaats heeft moeten maken voor een zakelijk management. De gevorkt-stammige wilg naast het huisje, is er echter nog steeds. De boom moet nu wel een eeuw oud zijn.

De sympathieke Jan Verkerke, medewerker van de opzichter, was zo vriendelijk ons naar het Spookgat te begeleiden voor een verkenning. De weelderige algenvegetatie van de jaren veertig, het doel van onze tocht, bleek er niet meer te bestaan. De 'Vaucheria-plas' had een ander aspect gekregen. En daarmee was blijkbaar ook de rijke molluskenfauna van een halve eeuw geleden spoorloos verdwenen. Slachtoffer van de watervervuiling of juist van de drastische baggerij van het Herstelplan? Wij beperkten ons tot het nemen van moddermonsters. *Pisidium*s waren er spaarzaam in en behoorden tot vier soorten. Wat echter direct opviel, was het grote aantal levende dieren van de kleine gastropode *Potamopyrgus antipodarum* (Gray), ook wel Jenkins' waterhoren genoemd. Deze soort leefde een halve eeuw geleden nog niet in het Naardermeer. Volgens het rapport 'Herstelplan' is zij er eerst na 1984 aangetroffen. Een recente infiltrant dus. *Pisidium pseudosphaerium* werd dit keer niet in het Spookgat verzameld. Wel echter vonden wij levende jonge individuen van de primair fluviaatiele *P. henslowanum* (Sheppard), wat eveneens op invloed van buitenaf wijst. Deze soort was vroeger, zij het spaar-

zaam, ook elders in het meer aangetroffen. Bepaald een verrassing was de vondst van *Pisidium moitessierianum* Paladilhe, een nog niet eerder in het Naardermeer waargenomen eveneens fluviatile soort. Rob zeefde deze uit modder van krabbescheervegetatie buiten het Spookgat in de Machinetocht, tezamen met maar liefst zes andere *Pisidium*-soorten, waaronder ook *pseudosphaerium* en *henslowanum*, een oecologisch wel heterogene associatie.

Na een lunch bij Rob thuis, ben ik voldaan over die fijne excursie naar Frankrijk teruggeden. Kort daarna kwam ik door tussenkomst van Rob in contact met Dr. H. van der Hammen, hydrobioloog, kenner van watermijten. In dienst van de Provincie Noord-Holland, Afdeling Onderzoek, te Haarlem (Postbus 3007) volgt hij sinds 1984 de ontwikkeling van de macrofauna van het Naardermeer, waarbij ook veel aandacht aan de molluskenfauna besteed wordt. De door hem verzamelde gegevens verdienen bewerkt en in een publicatie vastgelegd te worden, al was het alleen maar om te kunnen vaststellen in hoeverre de malacofauna van het Naardermeer, vergeleken met een halve eeuw geleden, stabiel is gebleven.

Literatuur

- Bentham Jutting, W.S.S. Van, 1933. Mollusca (I) A. Gastropoda, Prosobranchia et Pulmonata. Fauna van Nederland VII. Sijthof, Leiden 387 p.
- Bentham Jutting, W.S.S. Van & J.G.J. Kuiper, 1942. De Lamelibranchia van het Naardermeer. *Basteria*, 7(3/4): 53-71.
- Gittenberger, E. & A.W. Janssen (red.), 1998. De Nederlandse zoetwatermollusken. Recente en fossiele weekdieren uit zoet en brak water. - Nederlandse Fauna 2. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & EIS-Nederland, Leiden.
- Kuiper, 1947. Bijdrage tot de kennis der zoetwaterweekdieren van het natuurmonument Naardermeer (avec un résumé français). *Basteria*, 11(1/3): 2-53.
- Kuiper, 1975. Jan Theodoor Henrard (1881-1974). *Basteria*, 39(3/6): 69-74.

Adres van de auteur:
63, Rue du 19 Janvier
92380 Garches
Frankrijk